

3. Ленц Н. И. Материалы для истории Одесской коммерческой гимназии и Благородного института / Н. И. Ленц // Відділ рукописів ОННБ. — Ф. 63. — Спр. 3.
4. Ленц Н. И. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804–1817 / Н. И. Ленц. — Одесса, 1903. — 386 с.
5. Начертание правил воспитания в обоих Одесских благородных институтах / составил аббат Николь. — Одесса, 1814. — 27 с.
6. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. Т.1: Царствование Александра I. — 2-е изд. — СПб., 1875.
7. Синявська О. О. Заснування Одеської комерційної гімназії на початку XIX ст. / О. О. Синявська // Записки історичного факультету / ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2012. — Вип. 23. — С. 209–221.
8. Синявська О. О. Роль абата Ш. Д. Ніколя в організації освітніх закладів Одеси у 1810-х роках / О. О. Синявська // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірка наукових праць. — Одеса, 2013. — С. 324–328.

REFERENCES

1. *Formulyarni spysky vykladachiv himnaziyi, instytutu i litseya — Formulary lists of high school teachers, institutes and high schools (1804–1817) Rishel'yevs'kyu litsey — Richelieu Lyceum. F. 44. D. 1. C. 15. Derzharkhiv Odes'koyi oblasti — State archive of Odessa region. Odessa. (In Russian).*
2. ISKRA, P. A. (1887) *Istoricheskij ocherk Odesskogo kommercheskogo uchilishha — Historical sketch of the Odessa Commercial School. Odessa: printing house «Trud».* (In Russian).
3. LENC, N. I. (n. d.) *Materialy dlja istorii Odesskoj kommercheskoj gimnazii i Blagorodnogo instituta — Materials for the history of the Odessa commercial gymnasium and Noble Institute. Viddil rukopisiv ONNB — Manuscript department of ONNB. F. 63. Spr. 3. Odessa National Scientific Library.* (In Russian).
4. LENC, N. I. (1903) *Uchebno-vospitatel'nye zavedeniya, iz kotoryh obrazovalsja Rishel'evskij licej. 1804–1817 — Educational and training institutions, from which Richelieu liceum was formed. 1804–1817. Odessa: Economic printing house.* (In Russian).
5. NICOLAS, ABBOT (1814) *Nachertanie pravil vospitanija v oboih Odesskih blagorodnyh institutah — Inscription of education rules in both Odessa noble institutions. Odessa: b. m.* (In Russian).
6. MINISTERSTVO NARODNOYI OSVITY — MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION (1875) *Sbornik postanovlenij po ministerstvu narodnogo prosveshhenija — Collection of resolutions by the Ministry of Education. T.1: Carstvovanie Aleksandra I. Vol.1: The reign of Alexander I. St. Petersburg: printing house of Balashev.* (In Russian).
7. SINYAVSKA, O. O. (2012) *Zasnuvannya Odes'koyi komertsijnoyi himnaziyi na pochatku XIX st. — The establishment of the Odessa*

- commercial high school in the XIX century. *Zapysky istorychnoho fakul'tetu ONU im. I. I. Mechnykova — Notes of History Faculty of ONU Mechnikov. Issue 23. p.209–221.* (In Ukrainian).
8. SINYAVSKA, O. O. (2013) *Rol' abata Sh. D. Nikolya v orhanizatsiyi osvitynih zakladiv Odesy u 1810-kh rokakh — Abbot Nicolas role in educational institutions of Odessa in the 1810s. Pivden' Ukrainy: etnoistorychnyy, movnyy, kul'turnyy ta relihiynyy vymiry — South of Ukraine: ethnohistory, linguistic, cultural and religious dimensions. p. 324–328.* (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 2 травня 2016 р.

УДК 070.13:94(477)«179/1917»

П. О. Токаленко

ЦЕНЗУРНА ПОЛІТИКА ЦАРИЗМУ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Херсонський національний технічний університет,
Бериславське шосе, 24, м. Херсон, 73008, Україна

Токаленко Павло Олегович, аспірант кафедри історії України та української філології, e-mail: tokalenko83@mail.ru

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується вплив цензурної політики на розвиток періодичних видань у Російській імперії під час Першої російської революції. Автор наголошує на зв'язку реакційної політики царизму та загальноімперської цензури. Наводяться статистичні дані щодо забороненої публіцистичної продукції у 1905–1907 роках. Приділяється увага й сатиричній творчості як окремому літературному жанру, який у властивій йому формі висвітлював недоліки політичного режиму царизму в революційні роки. Автор стверджує, що, незважаючи на жорсткий контроль за публіцистикою в 1905–1910 роках, преса не полишала ліберальні погляди на внутрішньополітичні процеси в Російській імперії. Особлива увага приділяється вивченню розвитку українських періодичних видань, що в роки Першої російської революції не тільки зберігали національно-культурні традиції українського народу, а й вийшли на новий рівень національної свідомості, відстоюючи автономістські прагнення українців.

Ключові слова: Перша російська революція; реакційна політика; цензура; репресії; україномовна преса.

П. О. Токаленко

ЦЕНЗУРНАЯ ПОЛИТИКА ЦАРИЗМА В ПЕРИОД ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Херсонский национальный технический университет,
Бериславское шоссе, 24, г. Херсон, 73008, Украина

Токаленко Павел Олегович, аспирант кафедры истории Украины и украинской филологии, e-mail: tokalenko83@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье автор исследует влияние цензурной политики на развитие периодических изданий в Российской империи в период Первой русской революции. Акцентируется внимание на связи репрессивной политики царского правительства с цензурными ограничениями либеральной прессы.

Рассматриваются статистические данные относительно репрессивных мероприятий правительством царской России. Кроме официальной публицистики, анализируется роль сатирического жанра в формировании негативного образа монархизма в период Первой русской революции. Автор утверждает, что, несмотря на жестокый контроль цензуры российским имперским правительством, пресса продолжала верить в идеалы революции, отстаивая либеральные взгляды на социально-политический процесс в обществе. Особенное внимание автор уделяет изучению развития украинской периодики в начале XX века. Автор утверждает, что революционные события 1905–1907 гг. в Российской империи, несмотря на жестокую цензурную политику, способствовали развитию украинской публицистики.

Ключевые слова: Первая российская революция; политика репрессии; цензура; репрессии; украинская пресса.

P. O. Tokalenko

IMPERIAL POLICY OF CENSORSHIP DURING THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION

Kherson National Technical University,
24, Berislav highway St., Kherson, 73008, Ukraine

Tokalenko Pavlo Olegovich, postgraduate student of Kherson National Technical University, e-mail: tokalenko83@mail.ru

ABSTRACT

The author studies the impact of political censorship on the development of periodicals in the Russian Empire during the First Russian Revolution. The article focuses on communication repressive policies of the tsarist government with censorship.

In the article, the statistical data regarding the repressions conducted by the government of tsarist Russia was revealed. Besides the official journalism, the role of the satirical genre in the formation of a negative image of monarchy in the First Russian Revolution is analyzed. The author claims that in spite of the strict control of the censorship of the Russian imperial government, the press continued to believe in the ideals of the revolution, holding on liberal views on social and political process in society. Particular attention is paid to the study of Ukrainian periodicals in the early twentieth century.

The author argues that the revolutionary events in the Russian Empire, in spite of the harsh censorship policy, contributed to the development of Ukrainian journalism.

Key words: The first Russian revolution; the politics response; censorship; repression; Ukrainian press.

Державна політика контролю періодичних видань, книг, брошур та іншої публіцистичної продукції була в розквіті на початку XX століття в Російській імперії. Це, звичайно, було пов'язано з початком революційних подій в Російській імперії, що стали певним каталізатором активізації антиімперських настроїв у суспільстві.

Цензурній політиці самодержавства та державному законодавству щодо друку багато уваги приділили такі дослідники, літератори, зокрема В. В. Берві-Флеровський, О. М. Скобичевський, М. О. Енгельгарт, К. К. Арсен'єв, М. К. Лемке. В радянські часи — С. Г. Арешян, Л. М. Добровольський, А. В. Западов, А. Ф. Бережний.

Серед сучасних українських дослідників слід відзначити О. Л. Надточій, яка дослідила вплив російської цензури на видання творів Т. Г. Шевченка. Правове регулювання цензури друку в Росії в XVIII — на початку XX століття вивчала російська дослідниця Р. І. Бурлакова. Російський історик Д. В. Іванов розкрив питання формування військової цензури в Російській імперії з XIX століття — до початку Першої російської революції.

Актуальність цього питання полягає в вивченні істориками забороненої літератури з метою репродукції соціально-політичних процесів у російському суспільстві під час революції 1905–1907 років. Також важливим елементом залишається визначення причинно-наслідкових зв'язків між діяльністю репресивного цензурного апарату царизму та формуванням нових ліберальних традицій у пресі.

Відомо, що на початку XX століття в Російській імперії продовжували діяти «Тимчасові правила про пресу» від 6 квітня 1865 року з численними змінами та доповненнями. В цих «Правилах» зазначалося:

1. У всіх взагалі друкованих творах не допускати порушення належної поваги до вчення й обрядів християнських віросповідань, охороняти недоторканність верховної влади й її атрибутів, повагу до осіб царствующого дому, непохитність основних законів, народну мораль, честь і приватне життя кожного (§1);

2. Не допускати до друку творів і статей, що містять шкідливе вчення соціалізму і комунізму, котрі схиляють до потрясіння та повалення існуючого порядку й поширення анархії (§2);

3. У судженнях про недоліки і зловживання адміністрації не допускати друкування імен осіб і назв міст і установ;

4. Не дозволяється друкувати критику рішень Правлячого Сенату та інших вищих урядових установ [1, с. 141].

Контроль за дотриманням цензури друку був покладений на Міністерство внутрішніх справ Російської імперії. За часів міністра І. М. Дурново (травень 1889 — жовтень 1895 рр.) були повністю призупинені два видання — газета «Русская жизнь» та журнал Московської юридичної спільноти «Юридический вестник».

Міністр внутрішніх справ І. Л. Горемикін (жовтень 1895 — жовтень 1899 рр.) сприяв закриттю ще чотирьох видань — «Но-

вое слово», «Начало», «Русский труд», «Ардаганк». «Русский труд» був заборонений за особистою ініціативою С. Ю. Вітте. В роки, коли міністерство очолював Д. С. Сипягін (жовтень 1899 — квітень 1902 рр.), було заборонено ще три періодичних видання — газета «Северный курьер», газета «Россия» та журнал «Жизнь».

З 1865 року до початку XX століття на періодичні видання було накладено 615 адміністративних стягнень, більшість з них стосувалися літературних та політичних журналів. За цей же період понад 20 газет та журналів було заборонено без права відновлення [2, с. 88–90].

В роки Першої російської революції цензурний контроль згідно з урядовими постановами від 24 листопада 1905 року та 18 березня 1906 року відбувався, зокрема, й на пошті. Начальникам поштово-телеграфних відділень у липні 1906 року були розіслані інструкції від Міністерства внутрішніх справ щодо дій працівників пошти в разі виявлення забороненої літератури:

1. Арешт на пошті номерів газет і журналів відбувався тільки після письмового наказу від уповноваженої особи зі справ друку або за письмовим наказом місцевого керівництва.

2. В екстрених випадках наказ про вилучення періодики з поштових відділень видавався в усній формі від уповноваженої особи, однак протягом двох годин начальник пошти повинен був отримати підтвердження наказу в письмовій формі. В разі відсутності письмового розпорядження друковані видання не вилучалися, а надсилалися адресатам.

3. Вимоги щодо арешту номерів газет і журналів з інших міст не виконувалися на вимогу місцевої влади, якщо був відсутній наказ уповноваженої особи зі справ друку.

4. В кожній вимозі щодо арешту зазначали назву видання, номер та кількість екземплярів, які необхідно було затримати.

5. Заарештовані номери зберігали в поштовому відділенні до рішення суду.

6. Якщо суд ухвалив заборону на видання, його відразу ж видавали представникам влади для подальшого знищення.

7. Якщо суд не визнавав заборонений характер літератури, її терміново відправляли адресатам [3, арк. 173].

Окрім цензурного контролю періодичних видань, існували обмеження й на перегляд кінематографічних картин. Заборонялося демонструвати кінофільми, котрі суперечили суспільній моралі та етичній поведінці (ст. 45 Кримінального Статуту про покарання); блюзнірські картини (ст. 73–74 Статуту); підбурюючі до повстань або інших карних злочинів (ст. 129 Статуту), а також кінофільми, що можуть бути визнані незручними для показу, виходячи з особливих традицій місцевого населення (ст. 138 Статуту) [3, арк. 142].

У 1905–1907 роках у Російській імперії видавалося 3 310 газет і журналів, з них 1 467 були суспільно-політичними, 844 — спеціальними, 285 — сатиричними, 181 — ілюстрованими, 149 — релігійними, 148 — науковими або науково-популярними, 124 — професійними, 91 — інформаційними, 21 — дитячими та юнацькими.

У Санкт-Петербурзі виходило 1120 періодичних видань, у Москві — 418, в губерніях Російської імперії — 1772. Під час революції 1905–1907 років було засновано нових 1143 суспільно-політичних видання. Із них у 1905 році було створено 128 легальних видань (118 газет і 10 журналів), у 1906 році — 684 (608 газет і 78 журналів), у 1907 році — 331 (303 газети та 28 журналів) [4, с. 12].

На противагу революційній пресі друкувалися такі проімперські суспільно-політичні та спеціальні періодичні видання: «Сенатские ведомости» (орган Сенату), «Правительственный вестник» (орган Міністерства внутрішніх справ), «Церковные ведомости» (видавався при Синоді), «Русский инвалид» (орган військового міністерства), «Торгово-промышленная газета» та «Вестник финансов, промышленности и торговли» (орган Міністерства фінансів), журнал Міністерства юстиції, журнал Міністерства народної освіти, журнал Міністерства шляхів сполучення, газета «Сельский вестник» (як додаток до «Правительственного вестника»).

В губерніях офіційну пресу представляли багаточисленні «Губернские ведомости» та «Епархиальные ведомости» (на початку ХХ століття у Російській імперії було 75 губерній, в кожній виходили друком ці видання), «Ведомости градоначальства», «Ведомости полиции» (видавалися Департаментом поліції в столиці та великих губернських містах), «Ве-

домости городских управ» і «Ведомости городских дум» [4, с. 20].

Видання, що мали власну позицію відносно революційних подій і не відтворювали на своїх шпальтах офіційну урядову трактовку, зазнавали тиску та репресій з боку царської цензури. Тільки з 22 жовтня по 31 грудня 1905 року 278 редакторів, видавців, авторів редакцій періодичних видань, друкарень та їх співробітників було репресовано за різними мотивами. За цей період було конфісковано 16 номерів газет та журналів, арештовано — 26, призупинено — 44, заборонено зовсім — 7 [5, с. 33–53].

З 15 грудня 1905 по 25 січня 1906 року в Російській імперії було заборонено 78 періодичних видань і арештовано 58 редакторів. З 1 січня по 1 травня 1906 року 176 разів судова палата порушувала кримінальні справи проти редакторів і видавців, з них у 51 випадку притягнення до відповідальності відбувалося разом із призупиненням видавничої діяльності.

Усього з 17 жовтня 1905 по грудень 1906 року було заборонено понад 370 періодичних органів, закрито 97 друкарень, конфісковано понад 430 газет та журналів, арештовано та накладено штраф на 607 редакторів і видавців.

У 1907 році уряд Російської імперії призупинив роботу 413 друкованих органів, засудив 175 редакторів, наклав штраф на 556 редакторів і видавців на загальну суму 333 950 рублів [4, с. 15–19].

У деяких випадках накази про заборону друкованих творів віддавалися вповноваженою особою або Міністерством внутрішніх справ, особисто градоначальникам. Так, начальник у справах друку О. В. Бельгард у листі до Одеського градоначальника зазначав, що Київська Судова Палата ухвалила арешт на особливо небезпечні брошури під назвою «Хіба ж так треба» Л. М. Толстого і «Правда жизни. Розыск. Преступление. Казнь. Бунт. Свобода» Г. Н. Брейтмана [6, арк. 103].

Особливо прискіпливо цензура ставилася до вільної гумористичної продукції. Потужна своїм протиурядовим напрямом, публіцистична сатира викликала великий суспільний резонанс та досягла в ці роки небаченого раніше розквіту. Майже в 40 містах Російської імперії було видано 2,5 тисячі номерів газет,

приблизно 500 журналів, загальний тираж яких становив майже 40 млн примірників.

У сатиричній журналістиці 1905–1907 років взяли участь понад 800 письменників, поетів, художників, редакторів і видавців, половина з них у 1905 році була в віці від 30 до 49 років.

Найбільш активними були молоді сатирики віком до 30 років. Кожен з них брав участь у видавництві приблизно чотирьох журналів. У цілому в 1905 році 9 з 10 всіх журналістів-сатириків не досягали і півсторічного віку. В основному це були чоловіки, частка жінок — учасниць гумористичної журналістики, в цей період не перевищувала 5 % від загальної кількості авторів [7, с. 52–53].

Так, газета «Казарма», що була центральним органом більшовиків під час Першої російської революції, в десятому номері за 1906 рік дублювала віршовану сатиру з газети «Жупеле» (1906. — № 3) «Песнь Солдатская (Унутренняя)»:

Женщин, старцев и детей
Настреляли кучи
То-то полк богатырей,
То-то полк могучий!

Вірш був підписаний псевдонімом Шпак — так презирливо називали офіцери молодиків, які не мали відношення до військової служби [7, с. 57].

В 1905–1907 роках було арештовано 14 сатиричних газет і 12 журналів, конфісковано 106 газет і 64 журнали, з них 7 журналів було знищено повністю. Видання 17 гумористичних журналів було призупинено, заборонено — 11, припинено зовсім — 8 газет і 3 журнали.

Окрім адміністративного тиску, уряд вдавався й до інших дій: затримували номери в друкарні, відбирали їх в торговців. Тільки за два місяці, з 11 січня по 17 березня 1906 року, в Петербурзі та Москві було заборонено видання 4 газет і 22 журналів, з котрих 12 були сатиричними, відносна кількість яких у групі разом з усіма призупиненими виданнями в цей період складала — 46,2 %, а серед журналів — 54,5 % [7, с. 60–61].

Окрім газет і журналів, революційні партії в обхід цензурного контролю займалися масовим друком революційних прокламацій. Так, ротмістр В. А. Левдіков у донесенні до микола-

ївського градоначальника від 15 грудня 1905 року доповідав, що всі революційні прокламації, поширені в грудні в кількості до 100 тисяч екземплярів, були надруковані в друкарні місцевої газети «Южная Россия», що належала Об'єднаному Комітету соціал-демократичної організації в м. Миколаєві [8, арк. 516].

У роки реакції на Півдні України підпільне видавництво не припинилося. Так, поліції з агентурного донесення стало відомо, що в вересні 1908 року до Миколаєва прибув член Соціал-революційної партії Олексій Феофілактів, який був відомий своєю революційною діяльністю з жовтня по грудень 1905 року у Миколаєві, де він брав участь у революційному русі, виголошуючи промови на мітингах та відвідуючи таємні партійні зібрання. Після повернення до Миколаєва він очолив місцеву організацію соціалістів-революціонерів. О. Феофілактова було заарештовано 19 вересня 1908 року, під час особистого обшуку було знайдено заборонену цензурою літературу та набір для браунінга. Поліція з'ясувала, що він останні дні перебував у місцевого мешканця Льва Штейнберга, який проживав на Наворинській вулиці, в будинку № 21. Під час обшуку будинку було знайдено протоколи засідання та печатка Миколаївського відділення Соціал-революційної партії, фінансові звіти для збору коштів на революційні потреби, таємне листування та нелегальна література [9, арк. 25].

Слід зауважити, що навіть у роки реакції деяким періодичним виданням вдалося існувати попри жорсткий цензурний регламент. Таких газет було вісім: «Борьба» (Москва), «Циня» (Рига, Брюссель), «Уфимский рабочий» (Уфа), «Борьба» (Рига), «Солдатская газета» (Уфа), «Солдат» (Севастополь), «Штык» (Рига), «Друг солдата» (Катеринослав) [10, с. 35].

Відомо, що Міністерство внутрішніх справ Російської імперії на підставі «Тимчасових правил для неперіодичної преси» видало розпорядження про утворення тимчасових комітетів у справах преси в Україні, котрі здійснювали цензорські функції до 1917 року. Ці комітети, окрім контролюючої діяльності в сфері публіцистики, ще й здійснювали функції стримування розвитку національно-культурного життя українців. Київський тимчасовий комітет у справах преси очолив наприкінці 1909 року відомий українофоб, заслужений професор Київського університету Т. Д. Флоринський [1, с. 142].

Професор Т. Д. Флоринський рішуче критикував український національно-культурний рух, що активізувався в період Першої російської революції, і, виконуючи обов'язки голови Київського тимчасового комітету в справах преси, поширював антиукраїнські погляди, здійснював жорстокі цензорські функції.

Відомий російський історик літератури, етнограф і публіцист О. М. Пипін ще в 1899 році на сторінках журналу «Вестник Европы» публічно засудив позицію Т. Д. Флоринського відносно заборони виголошення українською мовою доповідей на XI археологічному з'їзді, що відбувся 1899 року в Києві.

Шовіністичні випадки щодо культурного відродження українського народу О. М. Пипін розкритикував у рецензії на працю Т. Д. Флоринського про українську мову, висловлюючись про так званий український сепаратизм, рецензент пояснював, що він «викликаний був, по-перше, природною любов'ю та звичкою до своєї мови і, по-друге, зокрема, реакцією на утиски, що їх зазнавала в нас з 70 років XIX століття малоруська мова» [11, с. 3].

Одним з найяскравіших прикладів негативного ставлення уряду Російської імперії до української преси в період Першої російської революції — стало закриття Лубенської газети «Хлібороб», котру було надруковано в 1905 році у кількості всього 5 номерів, загальним накладом 2,5 тис. примірників.

Однак це не зупинило українську інтелігенцію в прагненні до відродження легального українського друкованого слова. Так, на початку 1906 року в Києві почала виходити газета «Громадське слово», яку уряд закрити відразу ж після виходу в світ першого номеру за її вимогу надати політичну автономію Україні. «Громадська думка» стала її ідейною спадкоємицею. Активно долучились до боротьби за автономію України одеські «Вісті», катеринославська «Добра порада», харківська «Слобожанщина», київський «Шершень». Навіть у самому серці Російської імперії стали виходити українські часописи: в Москві — «Зоря», в Санкт-Петербурзі — «Вільна Україна» [12, с. 81].

В боротьбі з цензурою видавці та редактори проявляли багато винахідливості. У випадку закриття газети — вони змінювали її назву, і через кілька днів газета з'являлася знову.

Прикладом може бути київська газета «Копейка», котра шість разів змінювала назву: «Копейка» — «Трудовая копейка» — «Южная копейка» — «Южная газета-копейка» — «Киевская утренняя копейка» — «Юго-Западная копейка» — «Киевская иллюстрация-копейка» [1, с. 144].

Після царського Маніфесту 17 жовтня 1905 року видання публіцистики українською мовою, незважаючи на цензурну політику Російської імперії, постійно зростало. Якщо в 1908 році їх видавалося лише 8, то вже в 1913 — 19. У період з 1905 по 1916 рік у 38 з 64 міст Лівобережжя видавалося близько 260 газет, а до 1905 — лише 21 (8 % від загальної кількості). В 1905–1908 роках з'явилося понад 80 нових часописів (31 %), найбільше в 1906 році — 56, тобто майже 22 % від загальної кількості [12, с. 82].

Окрім періодичних видань, революція 1905–1907 років дала поштовх до розвитку українського книгодрукування. В 1906 році було видано 116 українських книг, у 1907 — 156, у 1908 — 220. Якщо в 1905 році діяло 4 видавництва, що здійснювали видання українських книг, то вже в 1909 році в українських губерніях налічувалось 17 українських видавництв. Українська книга за роки революції на загальноросійському книжковому ринку перемістилася з 12 на 8 місце [1, с. 145].

В роки царської реакції активізувалися й закордонні періодичні видання. Відомо, що після поразки революції в США та Канаду з 1906 по 1909 рік іммігрувало 45 тис. росіян та 62 тис. українців. Усього за період з 1901 по 1910 рік кількість іммігрантів офіційно досягла 1 597 306 осіб.

Результатом активної діяльності інтелектуальної імміграції було друкування в цих країнах великої кількості революційних періодичних видань російською та українською мовами: «Новый мир» (1911 р.), «Голос труда» (1911 р.), «Русско-американский рабочий» (1918 р.), «Червоний прапор» (1907 р.), «Гайдамаки» (1909 р.) [13, с. 35].

Таким чином, можна стверджувати, що Перша російська революція 1905–1907 років, незважаючи на політику жорсткої царської цензури, стала періодом активізації періодичної публіцистики та книговидання. Окрім газет і журналів революційного характеру, збільшилася кількість і сатиричної, художньої, науково-публіцистичної літератури, особливо після

царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 року. Лібералізація суспільно-політичного життя на початку ХХ століття сприяла розвитку українського друкованого слова, що дало змогу не тільки подолати цензурний контроль Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, а й досягти певного рівня піднесення національно-культурного життя українського народу.

Джерела та література

1. Щербак М., Щербак Н. Цензура і преса в Києві на початку ХХ століття // Сучасність. — 2007. — № 9.
2. Львов-Рогачевский В. Печать и цензура / В. Львов-Рогачевский. — М., 1906. — 136 с.
3. Державний архів Одеської області. — Ф. Р. 12. — Оп. 1. — Спр. 3.
4. Смирнов С. В. Легальная печать в годы первой русской революции / С. В. Смирнов. — Л., 1981. — 192 с.
5. Валле-де-Барр Е. А. Свобода русской печати (после 17 октября 1905 года) / Е. А. Валле-де-Барр. — Самара, 1906. — 199 с.
6. Державний архів Одеської області. — Ф. Р. 12. — Оп. 1. — Спр. 11.
7. Жуков В. Ю. Сатирические журналы периода первой российской революции как исторический источник / В. Ю. Жуков // Новое о революции 1905–1907 гг. в России. — Л., 1989. — 200 с.
8. Державний архів Миколаївської області. — Ф. Р. 229. — Оп. 4. — Спр. 143.
9. Державний архів Миколаївської області. — Ф. Р. 229. — Оп. 4. — Спр. 250.
10. Меркулов А. И. Большевицкая подпольная печать в годы реакции / А. И. Меркулов, А. В. Манько. — М., 1980. — 160 с.
11. Москвич Л. Прогресивна російська інтелігенція і Україна (кінець ХІХ — початок ХХ століття) // Історія України. — 1999. — № 43.
12. Коляда І. Українська інтелігенція і преса у боротьбі за вирішення мовного питання на початку ХХ століття // Історичний журнал. — 2006. — № 1.
13. Переверзов Р. М. Революция 1905–1907 годов и российская рабочая печать в США и Канаде / Р. М. Переверзов // Первая Российская революция 1905–1907 гг. в свете нового исторического мышления: Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции. — 18–20 декабря 1990 г., Горловка. Т.2. — 115 с.

REFERENCES

1. SCHERBAK, M., SCHERBAK, N. (2007) Tsenzura i pressa na pochatku XX stolittya — Censorship and the press in Kiev in the early twentieth century. *Suchasnist' — Modernity*. No. 9. p. 141–146. (in Ukrainian).
2. LVOV-ROGACHEVSKIY, V. (1906) Pechat' i tsenzura. *Istoriya — Printing and censorship*. History. Moscow. (In Russian).

3. Reference «*Inspektor y spravah dryky v misti Odesi*» — *Inspector of the Press in Odesa*. Fund 12. Description 1. Case 3. Derzhavniy arkhiv Odeskoy oblasti — State Archives of Odesa region. Odesa (in Ukrainian).
4. SMIRNOV, S. V. (1981) *Legalnaya pechat' v gody Pervoy russkoj revolyutsiyi. Istoriya — The legal press in the years of First Russian Revolution. History*. Leningrad. (In Russian).
5. VALLË-DE-BARR, E. A. (1906) *Svoboda russkoj pechati (posle 17 oktyabrya 1905 goda). Istoriya — Freedom of the Russian press (after Manifest of October 17, 1905). History*. Samara. (In Russian).
6. Reference «*Inspektor y spravah dryky v misti Odesi*» — *Inspector of the Press in Odesa*. Fund 12. Description 1. Case 11. Derzhavniy arkhiv Odeskoy oblasti — State Archives of Odesa region. Odesa (in Ukrainian).
7. ZHUKOV, V. J. (1989) [*Satiricheskie zhurnaly perioda pervoj rossijskoj revolyutsii kak istoricheskij istochnik*]. *Trudy «Novoe o revolyutsii 1905–1907 v Rosii» — [Satirical magazines of the First Russian Revolution as a historical source]*. Proceedings of the «*New about Revolution of 1905–1907*». Leningrad, pp.51–76. (in Russian).
8. Reference «*Kantselyariya Mykolajivs'kogo gradonachalnika*» — *The Mykolajiv office of Mayor*. Fund 229. Description 4. Case 143. Derzhavniy arkhiv Mykolajivs'koi oblasti — State Archives of Mykolajiv region. Mykolajiv (in Ukrainian).
9. Reference «*Kantselyariya Mykolajivs'kogo gradonachalnika*» — *The Mykolajiv office of Mayor*. Fund 229. Description 4. Case 250. Derzhavniy arkhiv Mykolajivs'koi oblasti — State Archives of Mykolajiv region. Mykolajiv (in Ukrainian).
10. MERKULOV, A. I., MAN'KO A. V. (1980) *Bol'shevistskaja podpol'naja pechat' v gody reakcii. Istoriya — The illegal Communist press in the years of reaction. History*. Moscow. (In Russian).
11. MOSKVICH, L. (1999) *Prohresyvna rosiys'ka intelihtentsiya i Ukrayina (kinets' XIX — pochatok XX stolittya) — Progressive Russian intelligentsia and the Ukraine (late XIX — early XX century). Istoriya Ukrayiny — History of Ukraine*. No.43. p. 3–4. (in Ukrainian).
12. KOLYADA, I. (2006) *Ukrayins'ka intelihtentsiya i presa u borot'bi za vyrishennya movnoho pytannya na pochatku XX stolittya — Ukrainian intellectuals and the press in the fight for the issue of the language in the early XX century. Istorichyy zhurnal — Historical magazine*. No.1. p. 80–85. (in Ukrainian).
13. PEREVERZOV, R. M. (1990) *Revoljucija 1905–1907 godov i rossijskaja rabochaja pechat' v S. Sh.A i Kanade*. [Revolution of 1905–1907 and the proletarian press Russian immigrants in the United States and Canada]. Proceedings of the The first Russian revolution of 1905–1907. in the light of the new historical thinking (Soviet Union, Gorlovka, Desember 18–20, 1990), Gorlovka, p. 35. (In Russian).

Надійшла до редакції 4 березня 2016 р.